

СТРУКТУРА ВЗАЄМВІДНОСИН РИНКУ І ВЛАДИ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті аналізується взаємодія влади та ринка у суспільстві, що трансформується. Досліджується логіка функціонування економічного сектору суспільного життя в сучасному світі, техніки контролю, що їх використовує уряд. В ході вивчення проблеми було розглянуто систему оподаткування, механізми контролю та розподілу ресурсів, процеси тінізації влади та бізнесу в пострадянських країнах.

Ключові слова: ринок, оподаткування, контроль ресурсовилучення, тінізація політичного та економічного сектору, корупція, політичне інвестування.

Мірошніченко А. А.

СТРУКТУРА ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РЫНКА И ВЛАСТИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье анализируется взаимодействие власти и рынка в трансформирующемся обществе. Исследуется логика функционирования экономического сектора общественной жизни в современном мире, техники контроля, используемые правительством. В ходе изучения проблемы была рассмотрена налоговая система, механизмы контроля и распределения ресурсов, процессы тенезации власти и бизнеса в постсоветских странах.

Ключевые слова: рынок, налогообложение, контроль ресурсоизвлечения, тенезация экономического и политического сектора, коррупция, политическое инвестирование.

Miroshnichenko G.

THE STRUCTURE OF MUTUAL RELATIONS OF MARKET AND GOVERNMENT IN MODERN SOCIETY

Co-operation of power and market in the transformed society is analysed in the article. Logic of functioning of economic sector of public life in the modern world, control techniques, used by government are studied. During the study were considered the tax system, mechanisms of control and allocation of resources, corruption in post-soviet countries.

Key words: market, taxation, acquiring resources, corruption, fiscality, political investing.

Актуальність дослідження процесів взаємодії ринку та влади пов'язана з трансформаціями політико-економічних стосунків. Без глибинного вивчення тих чи інших феноменів, технік здійснення влади неможливе комплексне розуміння тих процесів, що відбуваються, достовірне прогнозування майбутнього розвитку.

Об'єкт дослідження – проблемні поля взаємодії ринку та влади. Предметом дослідження є особливості фіскальної політики, державної політики в сфері розподілу ресурсів, а також роль тінізації влади та економіки в умовах неопатрімоніальних режимів на пострадянському просторі.

Мета дослідження – аналіз взаємовідносин ринку та влади в політичній площині. До основних завдань ми відносимо спробу з'ясувати сутність ринку в суспільстві, різноманітні підходи до його вивчення; природу оподаткування і роль фіскальної системи для держави; значення урядового контролю над ресурсами та урядової монополії на їх розподіл; особливі стосунки, що складаються між економічним і політичним секторами в країнах з транзитною демократією.

Вивченню цього питання присвячено ряд праць, зокрема дослідження Ч. Тіллі, Й. Меллера, М. Леруа, Дж. Скотта, О. Фісуна, О. Новікової, А. Олейника, М. Тисячника, М. Курбатової, В. Волкова, С. Барсукової, В. Радаєва [1–14].

1. Тракткування поняття ринок в економічній соціології.

Ринок – це система регулярного, переважно грошового, взаємовигідного, добровільного та змагального обміну цінностями, в якій дії його учасників регулюються (за допомогою цін) їх структурними зв'язками, інституціональними формами, владними ієрархіями та культурними конструкціями.

Існує ряд підходів для розуміння поняття ринок:

- Ринок як місце торгівлі;
- Ринок як сукупність дифференційованих сегментів (статистичний метод);
- Ринок як продукт взаємодії його учасників.

Якщо розглядати ринок як механізм реалізації владних відносин, то взаємовигідність риночного обміну та наявність спільних регулюючих правил не означає повної симетричності позицій його учасників. Більш того, в реальності ці позиції частіше за все не рівноважні: існують серйозні розбіжності в обсязі мобілізованих ними владних ресурсів (здатності організації до реалізації своїх інтересів і соціальних навичок здатності спонукати інших агентів до співпраці). Аналіз владних стосунків включає два важливих виміри – стосунки між самими учасниками ринка та їх стосунки з державою. Що стосується першого виміру, необхідно звернути увагу на те, що на ринках складається більш-менш тривка ієрархія гравців, схильна до інституціоналізації. Можна погодитись з економістами в тому, що риночна форма господарства лине до рівноваги. Але набагато більш важливим є спосіб досягнення рівноваги – поряд із силами стихійної самоорганізації дуже важливу роль відіграють потужні сили стабілізації неспонтанного характеру, а саме – цілеспрямований, регулюючий вплив крупних корпоративних структур, без якого така стабілізація, всупереч припущенням деяких економістів, навряд чи була б можливою [1].

Історикам та антропологам добре відомо, що більшість ринків створювалась завдяки державі, а не всупереч їй. Причому це стосується не лише примітивних суспільств, а й сучасних господарств. Сучасний ринок так само не автономний від дій держави. І тому для економічної соціології проблема розвитку ринків невід'ємна від проблеми державного регулювання господарства.

Часто ринок і держава досить жорстко протиставляються один одному, і як головне питання розглядається ступінь втручання держави у господарчі процеси. Політико-економічний підхід у рамках економічної соціології концентрує основну увагу на взаємодії держави і господарства. У рамках цього напрямку працюють такі дослідники, як Ф. Блок, Б. Каррутес і П. Еванс. Держава розглядається як відносно автономна сила, яка водночас надзвичайно тісно пов'язана з господарством та суспільством згідно з запропонованою П. Евансом концепцією вбудованої автономії (*embedded autonomy*). Цей підхід виходить із того, що держава конститує ринок, і одночасно ринок активно впливає на структури політичної влади. Економічні та політичні процеси утверджуються та відтворюють одне через одного, і в результаті виникають системи управління, що інтегрують приватні інтереси учасників ринку та інтереси політичних структур. Головним питанням стає не кількісне співвідношення державного та ринкового секторів, а способи інтеграції двох типів структур і двох типів інституціоналізованих правил.

Економіка і політика співіснують і переплітаються, створюючи специфічні інституціональні форми, вивчення яких дозволяє глибше розуміти суть процесів, що відбуваються в суспільстві.

2. Зміст і роль системи оподаткування

Збір податків і їх перерозподіл у суспільстві є основною функцією держави в класичному розумінні. Уряд – це інституціональне утворення, що продає громадянам захист і правосуддя в обмін на сплату податків. Ця угода здійснюється шляхом монополізації державою права на розподіл ресурсів. Й. Міллер називає це „видатною угодою ліберальної держави”. Податкова система в державі слугує для впорядкування фінансового аспекту стосунків у суспільстві.

Фіскальна соціологія ототожнює процеси формування держави та податкової системи. Загальний податок і апарат регулярного оподаткування були оригінальними винаходами французького короля в середині XV ст.: вони були запроваджені з метою швидкого збору коштів для фінансування регулярних військових формувань.

В. Волков розглядає податкову систему як економічне вираження стосунків між тими, хто контролює засоби примусу в суспільстві, і тими, хто займається мирною економічною діяльністю. Так, прояв економічних стосунків за допомогою сили реалізується через позиціонування себе збирачем податків як джерела охорони. Концепція охорони має подвійну природу, оскільки лише та сила, що здатна завдати значних збитків, може захистити від них. Відповідно, захист від загрози, що створена самим захисником, кваліфікується як рекет, захист від зовнішньої загрози – як реальна послуга. Необхідно, щоб оподаткування мало постійний і централізований характер. Економічно формування держави виявлялося у монополізації надання охоронної послуги конкретним урядом. Економічну політику певної держави можна визначити через ціну такої послуги.

Створення фіскальної монополії на ринку на практиці вимагало набагато більшого, ніж організації певного центрального апарату. Дж. Скотт у своїй книзі „Добрими намірами держави” описує повсякденні практики, що конституують податкову державу: введення прізвищ, планування міст були частиною державної стратегії, націленої на створення більш чіткої інфраструктури, що допомагало знайти та ідентифікувати кожного окремого платника податків. В. Волков вводить поняття силового підприємництва, яке в узагальненому вигляді означає вилучення доходу з застосуванням сили. Силоне підприємництво – це сукупність організаційних рішень і способів дії, що застосовуються для конвертації організованої сили (погроз або насильства) у гроші або матеріальні ресурси на постійній основі. Він аналізує роль силових ресурсів в господарчій діяльності суспільства, формування інституціонального середовища ринкової економіки. За слабких інституціональних форм громадянського контролю реалізовувався такий варіант розвитку подій: правляча еліта використовувала податки виключно в цілях особистого збагачення. У такому разі силоне підприємництво існувало в масштабах держави.

Оподаткування зазнало ряд метаморфоз, перш ніж набуло сучасної форми:

- від надзвичайного та епізодичного до регулярного податку;
- від натуральної форми до грошової;
- від данини як приватного доходу правителя до податку як джерела поповнення державної скарбниці;
- від довільного методу встановлення рівня зборів і збройної боротьби з цього приводу до створення інституціональних механізмів визначення ціни охоронних послуг [2].

3. Контроль над ресурсовилученням як інструмент державної політики

Податки – один з основних видів ресурсів, якими розпоряджається держава. Цей вид ресурсів можна вилучати у населення, яке їх вже має. Контроль держави над процесом ресурсовилучення є одним з наважливіших параметрів, за якими можна охарактеризувати його стан в певний момент. Так, Ч. Тіллі визначає рівень дієздатності держави як міру того, наскільки втручання державних агентів в існуючі недержавні ресурси, види діяльності та міжособистісні стосунки впливає на існуючий розподіл цих ресурсів, видів діяльності та міжособистісних стосунків, а також на взаємозв'язок між цими розподілами. Якщо по цим показникам режим має високий рівень впливу, будь-яка дія державних

агентів здатна суттєво вплинути на ресурси, діяльність та міжособистісні стосунки громадян [3].

З точки зору економістів, основна функція держави полягає в регулюванні доступу до рідкісних ресурсів за допомогою встановлення захисту прав власності. Контроль доступу до матеріальних об'єктів (інститут прав власності) з часом еволюціонував у контроль доступу до потенційних контрагентів. Відбувається еволюція поняття власності від контролю матеріальних об'єктів до контролю невидимих перешкод діям та можливостям. При цьому залучення держави до контролю доступу робить викривлення надзвичайно стійкими. Контроль доступу до ресурсів має значення лише за умов існування жорстких меж для взаємодій. Такі межі можуть бути інституціональними, просторовими та фінансовими. Інституціональні межі виражаються в ідентифікації себе як члена певної соціальної групи. Просторові межі – це фізичні, територіальні межі. Фінансові межі відтворюються за допомогою встановлення певної плати за „вхід” чи „вихід”, а також за членство. Територіальність реалізується через накладення інтересів, що виникає в обмеженому просторі. Домінування в цьому разі засновується на обмеженні доступу до поля взаємодій.

Монополія на легітимне насилля, яку має держава, гарантує їй абсолютну перевагу у встановленні та використанні правил контролю „входу” та „виходу”. Це правило поширюється навіть на контроль над пересуваннями громадян у просторі. У фінансовому аспекті контроль „входу-виходу” здійснюється за допомогою фіскальної політики, а також через забезпечення бажаної констеляції інтересів.

Специфічним способом отримання прибутку для держави є використання „ресурсної ренти” – вилучення певної плати в обмін на доступ до ресурсів. Для цього органи влади обмежують поле ринкових взаємодій, після чого „впускають” тих акторів, які „сплатили” за свою участь. Монополізація політичного ринку дає можливість уряду встановлювати правила гри виключно на свій розсуд. Дослідження стосунків влади і бізнесу, які здійснив А. Олейник в одному з російських регіонів, показує, що сплати податків достатні далеко не завжди. Можливі найрізноманітніші вимоги з боку уряду – від хабарів та участі в корупційних схемах до участі в конкретних заходах з покращення життя населення [4].

4. Корупція та політичне інвестування в пострадянських державах

Російські дослідники С. Барсукова та В. Звягінцев на прикладі політичного життя сучасної Росії відслідкували процес, що вийшов за межі банальної корупції та перетворився на технологічно оформлений процес політичного інвестування, коли бізнес купує не послуги чиновника, а місце у владній вертикалі.

Існує три основні форми політичного інвестування:

- лобіювання призначення певних осіб на керівні посади в структури виконавчої влади, тобто купівля місця у владній ієрархії;
- забезпечення перемоги своєму кандидатуві на усіляких виборах місцевого, регіонального та федерального рівнів (або купівля прохідних місць у партійних списках);
- купівля та фінансування діяльності політичних партій [2].

У сучасній Росії тіньовий бізнес і тіньова економіка нерозривно пов'язані. Вони відтворюють одне одного. Економічні агенти роблять політику тіньовою, купуючи місце у владній ієрархії, просуваючи „своїх” людей на виборах і фінансуючи політичні партії. У свою чергу політика робить тіньовою економіку, використовуючи її в якості джерела реалізації політичних проектів. Тіньова політика та тіньова економіка являють собою дві сторони єдиного процесу відтворення владної вертикалі як основного принципу розподілу економічних можливостей. Мова йде про приватизацію політики, продуктом якої стає не суспільне благо у вигляді кодифікованих правил економічного розвитку, а приватні можливості росту та придушення конкурентів. Політика використовується як технологія перерозподілу ринку, встановлення сфер впливу, усунення конкурентів. Економічний ресурс перетворюється на спосіб включення в політичну боротьбу [5].

На сьогодні сформувалося три взаємозалежні зони взаємодії влади та бізнесу: „біла”, „чорна” та „сіра”. „Біла зона” охоплює такі формальні практики, як податкові правовідносини, адміністративне та економічне регулювання бізнесу (регістрація, ліцензування, контроль та примус до виконання запроваджених норм та ін.), конкурси з розподілу державних замовлень та ін. „Чорна зона” включає неформальні кримінальні практики, перш за все, корупцію та бізнес чиновників. Відносини „сірої зони” спираються на зацікавленність сторін у виживанні території, інструментом для досягнення інтересів підприємця стає добровільний або добровільно-примусовий внесок (у натуральній або грошовій формі) в дофінансування території.

На регіональному рівні встановлюються стосунки по дофінансуванню територій між крупним бізнесом та регіональною адміністрацією. Основними формами долучення додаткових ресурсів бізнесу для дофінансування територій на муніципальному рівні виступають „квазіподаткові” збори та „організоване спонсорство”. „Квазіподаткові” збори являють собою додаткові, не передбачені законом платежі бізнесу до місцевого бюджету або до спеціально створених фондів. „Організоване спонсорство” реалізується через участь бізнесу у фінансуванні різного рода проектів адміністрації (соціальних, з благоустрою територій, з проведення місцевих заходів та ін.).

Застосування санкцій до підприємців відбувається в тому разі, якщо вони ухиляються від нав’язаної співпраці. Вибірковість застосування санкцій полягає в більш частіших та більш складних перевірках з боку різних контрольних органів. Прийняття рішень про надання в аренду землі та приміщень, про дозвіл на ведення тої чи іншої діяльності або про проведення певних робіт є засобом застосування тиску на бізнес з метою отримання хабарів, офіційної плати за послуги служб адміністрації, примус до здобуття додаткових зобов’язань. Тут стосунки „сірої” та „чорної” зони тісно переплітаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радаев В.В. Современные экономико-социологические концепции рынка / В. В. Радаев // Экономическая социология. – 2008. – Т.9. – №1. – С. 20–50.
2. Барсукова С. Звягинцев Ю. Механизм „политического инвестирования”, или как и зачем бизнес участвует в выборах и оплачивает партийную жизнь / С. Барсукова, Ю. Звягинцев // Экономическая социология. – 2006. – Т. 7. – № 2.
3. Тилли Ч. Государственное ресурсоизвлечение и демократия / Ч. Тили // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №4. – С. 38–49.
4. Новикова Е. Фискальная социология: обзор западных исследований налогообложения и ресурсов интернет. [Электронный ресурс] / Е. Новикова – Режим доступа: www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/09/.../review_of_FS_EN_red1.pdf
5. Барсукова С.Ю. Сращивание теневой экономики и теневой политики [Электронный ресурс] / С. Ю. Барсукова. – Режим доступа: www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2009/04/12/.../07_Bars_3_2006.pdf.
6. Волков В. Конкуренция за налогоплательщика: исследования по фискальной социологии / Под ред. В.В. Волкова; Сер. „Научные доклады”. – Вып. 122. – М.: МОНФ, 2000. – 115 с.
7. Волков В. Силовое предпринимательство: экономико-социологический анализ / В. В. Волков. – М.: ГУ ВШЭ, 2005. – 305 с.
8. Леруа М. Налогоплательщик: социологический портрет и управление отношениями субъектов налогообложения. [Электронный ресурс] / М. Леруа. – Режим доступа: http://bali.ostu.ru/umc/arhiv/2003/1/pdf/Lerua_Mark.pdf.
9. Меллер Й. Откуда берется либеральное государство? Судьба демократии в постсоветском пространстве с точки зрения фискальной социологии [Электронный ресурс] / Й. Меллер – Режим доступа: http://www.intelros.ru/pdf/prognosis_13_2008/08.pdf
10. Олейник А. Рынок как механизм воспроизводства власти / А. Олейник // Pro et Contra. – март-июнь 2008. – С. 88-106.

11. Тысячнюк М.С. Адаптация бизнеса транснациональных корпораций к российскому контексту: на примере компании „Стора Энсо” / М. С. Тысячнюк // Экономическая социология. – 2008. – Т. 9. – № 4. – С. 56–72.
12. Курбатова М. В., Левин С. Н., Апарина Н. Ф. Взаимодействия власти и бизнеса на муниципальном уровне: практики, сложившиеся в Кемеровской области / М. В. Курбатова, С. Н. Левин, Н. Ф. Апарина // Экономическая социология. – 2005. – Т. 6. – №2. – С. 50–68.
13. Block F.. Postindustrial Possibilities: A Critique of Economic Discourse. Berkeley: University of California Press [Электронный ресурс] / F. Block. – Режим доступа: <http://catalogue.nla.gov.au/Record/1744704>.
14. Carruthers B. The Sociology of Money and Credit. In: Smelser N., Swedberg R. (eds.). The Handbook of Economic Sociology. 2nd ed. Princeton: Princeton University Press [Электронный ресурс] / B. Carruthers . –Режим доступа: <http://www.jstor.org/pss/4201058>.

© Мірошніченко Г.О., 2010